

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію **Волошенко Антоніни Віталіївни**

«Державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в національній економіці»,

представлену на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Актуальність теми. Розбудова цивілізованої та ефективної ринкової економіки в Україні зумовлює підвищену увагу до проблем пов'язаних з дослідженням такого феномену сьогодення як масштабна корупція і криміналізація вітчизняної економіки. Зазначене, передусім, стосується системних теоретичних досліджень внутрішніх та зовнішніх механізмів генерування корупційних соціально-економічних відносин і процесів, без чого неможливо розробити і реалізувати ефективну стратегію протидії цьому соціально небезпечному явищу, яке є потужним фактором суспільної дестабілізації та утворення загроз національній безпеці України.

Актуальність теми також пов'язана із тим, що системні наукові дослідження у сфері корупційних економічних відносин в умовах коли вони переходять з національного на світовий рівень можуть сприяти розробці практичних рекомендацій щодо формування надійних механізмів диференційованого впливу держави на ці процеси. З одного боку механізми і заходи державного впливу мають бути спрямовані або на повну ліквідацію, чи суттєве обмеження, а з іншого, на повну легалізацію конкретних структурних складових тіньової діяльності в залежності від рівня їх суспільно-економічного значення або реальної небезпеки.

Отже, запропонована тема дисертації є актуальною як з точки зору сучасних соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні, так і з огляду на загальну недостатню науково-методологічну розробленість широкого кола проблем, пов'язаних з розумінням рушійних інтересів, що генерують законспіровану складову корупційних відносин на засадах застосування державних імперативів ефективної протидії системній корупції.

Разом із цим робота не має виключно кон'юнктурної спрямованості, оскільки її наукове значення не обмежується тільки сучасним проміжком часу, а вона закладає надійні підвалини для розуміння потенційних можливостей корупційної мімікрії та розкриває напрямки застосування дієвих механізмів недопущення у подальшому в Україні специфічного ренесансу існуючих на сьогодні масштабних корупційних явищ.

Зв'язок дисертації з науковими планами та програмами. Основні положення і рекомендації, що викладено у дисертаційній роботі, є складовими науково-дослідних робіт:

- ВНЗ «Національна академія управління» «Інноваційно-інвестиційні чинники сталого соціально-економічного розвитку» (державний реєстраційний номер - 0116U003934) – внесок автора полягає у визначені взаємозалежності та причинно-наслідкових зв'язків між показниками розвитку бізнес-середовища та рівнем корупції, а також пропозиції застосування концептуального підходу до системної протидії корупції в національній економіці;
- Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського «Удосконалення внутрішнього аудиту в Міністерстві оборони України» (державний реєстраційний номер - 0118U004669) в межах якої особистий внесок автора полягає в комплексному аналізі корупційних ризиків серед внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на запровадження та розвиток внутрішнього аудиту в державному секторі, а також у визначені засобів їхнього попередження та протидії в контексті запровадження антикорупційного дирижизму.

Відповідність змісту, автореферату та основних положень дисертації. Основні науково-практичні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи повною мірою достовірності відображенні в авторефераті.

Повнота викладення наукових положень в опублікованих працях.

За результатами дослідження опубліковано 45 одноосібних наукових праць, у тому числі 2 монографії, 15 статей у наукових фахових виданнях України, що включено до міжнародних науково метричних баз, 9 статей у наукових фахових виданнях України, 6 статей у інших виданнях та 12 тез доповідей у матеріалах наукових конференцій і наукових семінарів. Загальний обсяг наукових публікацій складає 62,25 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота включає вступ, шість розділів, висновки, список використаних джерел з 431 найменування на 46 сторінках. Зміст роботи викладений на 402 сторінках комп'ютерного тексту, з яких основний текст - 306 сторінок. Дисертація містить 11 таблиць, 12 рисунків, 8 додатків.

Практичне впровадження результатів дослідження. Методичне та практичне значення результатів полягає у розробці та формулюванні системних узагальнень та конкретних пропозицій щодо застосування державних регуляторних імперативів у протидії феномену системній корупції в національній економіці, що можуть бути впроваджені в діяльність органів державної законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування, установ, організацій та підприємств як державного так і приватного секторів.

Окремі рекомендації і пропозиції автора прийняті до практичного використання: 1) Державною службою фінансового моніторингу України (довідка № 6/0330-05 від 04.01.2016 р.) - при підготовці науково-практичного коментаря Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»; 2) Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (довідка № 2401-04/30603-07 від 13.07.2018 р.) - при напрацюванні та підготовці позиційних матеріалів щодо посилення регуляторного впливу на детінізацію основних показників соціально-економічних процесів в галузевому та регіональному вимірі; 3) Інститутом законодавства Верховної Ради України (довідка № 22/323-1-15 від 04.07.2018 р.) - у процесі підготовки пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України; 4) Науковим центром проблем запобігання корупції у секторі безпеки та оборони Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (довідка № 182/3700 від 31.07.2018 р.) - при розробці експертно-аналітичних матеріалів та у навчально-методичному забезпеченні вищих академічних курсів з питань запобігання корупції у Збройних Силах України; 5) ВНЗ «Національна академія управління» (акт від 29.06.2018 р.) - при підготовці навчально-методичних матеріалів та викладанні дисциплін «Державне регулювання економіки», «Національна економіка», «Економічна безпека», «Глобальна економіка».

Автором також надано керівництву антикорупційних органів України науково-практичні узагальнення і пропозиції щодо практичної реалізації антикорупційного дирижизму як ефективної системи протидії корупції в національній економіці: 1) Національне антикорупційне бюро: України лист № 0746 від 02.07.2018 р.; 2) Національне агентство з питань запобігання корупції: лист № 0745 від 02.07.2018 р.; 3) Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА): лист № 0747 від 02.07.2018 р.; 4) Комітет ВРУ з питань запобігання і протидії корупції: лист № 0744 від 02.07.2018 р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

Аналіз змісту дисертації, автореферату і публікацій А.В. Волошенко дозволяє стверджувати, що наукові результати, висновки й рекомендації, запропоновані та розроблені автором, є достатньо обґрунтованими як з теоретико-методологічних, так і з практично-прикладних позицій. Науково-теоретичну основу завдань дисертації склали праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, які спеціалізуються в даній царині. Відповідно, всі висновки та рекомендації базуються на критичному аналізі та узагальненні автором широкого кола сучасних фундаментальних наукових положень з питань аналізу феномену корупції, а також на критичній оцінці найбільш ефективних регулятивних заходів та механізмів її подолання.

Висновки та рекомендації дисертації ґрунтуються на використанні загальнонаукових і спеціальних методів пізнання явищ та процесів у сфері корупційних соціально-економічних відносин, зокрема: *наукової абстракції і конкретизації* – в процесі авторського формулювання базових різновидів корупції; *системно-діалектичний*, та *структурно-функціонального аналізу*, при дослідженні зовнішніх деструкцій корупційних екстерналій; *аналізу і синтезу* та наукового абстрагування в процесі визначення впливу антикорупційного дирижизму; *диференційованих підходів* - при вивченні похідних корупції та визначенні державних регуляторних імперативів їхньої протидії; *комплексного підходу та структурного моделювання* в процесі розробки моделі антикорупційного дирижизму; *графічний і табличний* (для наочного подання теоретичного і методичного матеріалу – використані в усіх розділах дисертації);

абстрактно-логічний для формулювання теоретичних узагальнень та авторських висновків.

В дисертації також використано окремі елементи економіко-математичного моделювання, що дозволило автору забезпечити достовірність одержаних результатів. Зазначене не тільки зумовило належну доказовість результатів дослідження, а і посилило переконливість отриманих висновків.

Інформаційною базою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, державного управління та менеджменту, законодавчі та інші нормативно-правові акти органів державної влади, статистичні та інформаційно-аналітичні матеріали Організації Об'єднаних Націй, Світового банку, Всесвітнього економічного форуму, Міжнародного валютного фонду, Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), глобальної антикорупційної мережі Transparency International, Національного банку України, Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України, Державної фіскальної служби України, Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро України, дані Генеральної прокуратури України а також спеціальна вітчизняна та зарубіжна література з проблем дослідження, інформаційні ресурси мережі Інтернет та ін.

Наукова новизна дисертації окреслена сформульованими метою та завданнями дослідження, яких дисертанту вдалося повною мірою досягти спираючись на застосування інструментарію методології теоретичного пізнання, що дозволило розкрити зміст тих явищ та процесів які характеризують сутність інституту корупції, визначають підвалини системної взаємодії персоніфікованих і асоційованих суб'єктів корупційних відносин і дозволяють розробити конкретні пропозиції щодо застосування державних регуляторних імперативів протидії корупції в національній економіці спираючись на світовий досвід.

У першому розділі. Заслуговує на увагу ґрунтований авторський аналіз еволюції поглядів представників різних наукових шкіл та напрямків щодо формування теоретичних засад розуміння сутності інституту «корупції», її складників, а також причин історичного виникнення та поширення в різних економічних системах (с. 39-48). Зазначений аналіз дозволив дисертанту зробити висновок, що з моменту утворення і розвитку владно-державних і товарно-

грошових відносин корупція від окремих спорадичних проявів якісно трансформувалась у складне, багатогранне і аспектно-розмаїте явище.

Позитивно сприймається зміст проведеного дослідження причин та чинників сприяння укоріненню (або "заземлення") корупції в Україні, що відбулось у перші роки отримання державної незалежності. Зазначене, на думку здобувача, відбулось внаслідок створення сприятливих умов підкупу службовців державного апарату і управління та завдяки практично безконтрольного управління державною власністю. При цьому, найбільш корупціогеними сферами національної економіки перехідного періоду стали: процес приватизації державних підприємств, що відбувався без урахування ризиків виникнення тіньових схем; перерозподіл високоприбуткових галузей, підприємств та фінансових активів на користь вузького кола осіб; ліцензування експорту; регулювання тарифів на енергоносії тощо. Зазначене призвело до утвердження олігархічного монополізму, який своєю чергою спровокував масштабну корупцію (с. 49-58).

Автором доведено, що агресивно-руйнівний потенціал системної корупції проявляється в її інституціональній експансії. Від економічно стабільних і демократичних держав Україна відрізняється деградацією регуляторно-управлінських механізмів націлених на забезпечення практичної реалізації дієвої антикорупційної політики. За цих умов інституалізація корупції відбувається унаслідок не тільки надмірної організаційно-управлінської забюрократизованності, а і під впливом масштабної тінізації суспільно-економічних відносин. Саме поєднання цих факторів із політично-владною безконтрольністю та безкарністю зумовлює легітимізацію системної корупції і сприяє перетворенню її в буденну реальність. Корупція є одним з найбільш деструктивних явищ та чинників системного характеру, що перманентно впливають на всі інститути держави, деформуючи базові засади соціально-економічних реформ (с. 59-63).

Важливим є виокремлення найбільш характерних ознак системної корупції в Україні, а саме: внутрішня стійкість; латентний і повзучий характер; створення зростаючих загроз перспективам прогресивного розвитку країни; спотворення

механізмів соціального впливу; деформація пріоритетів фінансово-правових відносин і суспільної моралі.

Поділяю обґрунтований висновок здобувача, що інституалізація корупції на вітчизняних теренах є перманентним процесом, який містить у собі послідовний ряд етапів: зародження, пошук сфер закріплення, відбір найбільш ефективних і адекватних форм корупційної взаємодії. При цьому окремі види корупційних практик постійно видозмінюються і, набувши інституціональних форм широко розповсюджуються, формуючи корупційний феномен української державності (с.63-68).

У другому розділі. До важливого науково результату можна віднести запропонованій автором методологічний підхід щодо видової класифікації проявів системної корупції за груповими ознаками: кінцевої мети; сфери виникнення та розповсюдження; сукупності формуючих елементів; ієрархічного рівня; різнотипу; наявних зв'язків; перманентної відтворюваності. Базовими серед видів корупційних проявів визначені наступні: *політична; владно-олігархічна; корпоративно-кланова; офшорна; адміністративно-бюрократична; економічна та побутова корупція* (с. 72-74).

Важливим є те, що по кожному із зазначених базових різновидів проявів корупції автором проведені окремі дослідження у напрямі змістовного розкриття їх внутрішньої специфіки, що у подальшому дозволило забезпечити надійні підвалини обґрунтування стратегічних векторів державного антикорупційного впливу (с.75-132).

На засадах критичного аналізу встановлено, що політична корупція відноситься до VIP - корупції, що уражує політичну еліту і є девіантною поведінкою публічних посадових осіб, що проявляється в нелегітимному використанні ними політичних можливостей або ж службових повноважень, а також певних вигод, благ та переваг задля присвоєння матеріальних ресурсів, доступ до яких вони мають завдяки своєму посадовому статусу (с. 75).

Підтримую думку дисертанта, що носіями відносин політичної корупції є також народні депутати і передусім – керівники фракцій і олігархи (кожен з яких фінансово утримує одну або декілька політичних партій). Цей вид корупції

характеризується високим соціальним статусом її суб'єктів і, як правило, винятковою латентністю незаконних діянь (с. 76-77). Депутатська корупція проявляється шляхом надання безпідставних преференцій під час розподілу правових дозволів, виділення урядових субсидій і інших форм державного втручання (с.79).

Проведене дослідження виявило недостатнє відображення у вітчизняній науці, законодавчих документах і правовій практиці тих питань, що мають стратегічне значення і характеризують політичну корупцію як системно-злочинний феномен, що становить ключову загрозу національній безпеці (с. 80).

Цілком обґрунтованим вважаю авторське твердження, що одним із вагомих різновидів системної корупції є владно-олігархічна корупція (с. 81-88). Йдеться про поєднання політичної та економічної корупції, яке проявляється шляхом злиття бізнесу і політики, спрямування зусиль олігархічних кіл до монополізації влади. В Україні вона реалізується шляхом формування груп впливу у Верховній раді та ключових підрозділах Кабінету Міністрів.

На засадах ретроспективного аналізу доведено, що внаслідок владно-олігархічної корупції найбільш прибуткові сегменти, в тому числі стратегічного значення, національної економіки контролюються ставлениками олігархічних груп, при цьому за відсутності дієвих державних регуляторних імперативів антикорупційного спрямування всезагальна "топ-корупційна дисперсія" національного олігархату в поєднанні з системно корумпованими владними інституціями зумовлює перманентність цивілізаційної деградації країни і суспільства.

Здобувачем доведена зростаюча загроза національній економіці від корпоративно-кланової корупції (с.88-91).

На засадах всебічного аналізу доведено, що до форвардних проявів корпоративно-кланової корупції, передусім, відноситься діяльність "промислово-фінансових груп" (ПФГ), а власники (а також пов'язані з ними бізнес-партнери) упродовж багатьох років використовували цей «дах» переважно для кредитування бізнес-проектів з ознаками фіктивності.

Важливим також є авторське узагальнення найбільш поширених інструментів корпоративно-кланової корупції, серед яких ключовими є: клановість, кронізм (родинність), непотизм, протекціонізм, фаворитизм, лобізм.

Спираючись на аналіз даних соціологічних досліджень автор довів існування поширення на нижньому і середньому рівнях державної влади адміністративно-бюрократичної корупції, визначивши при цьому, що вона виникає внаслідок наявних бюрократичних перепон та інших адміністративних бар'єрів, здебільшого штучно створених (92-100).

Проведений здобувачем аналіз наявних моделей поведінки корупціонерів доводить доцільність застосування під час розробки антикорупційних імперативів у вітчизняних умовах моделі раціональності злочину Г. Беккера, за якою потенційний злочинець, що знаходиться перед вибором (скоєння чи ні корупційного злочину), максимізує очікувану користь. При цьому автором запропоновано застосовувати цільову функцію в інтерпретації, яка враховує доходи індивіда від легальної діяльності і таким чином показник U (користь від злочину для корупціонера) має містити ставлення індивіда до ризику, яке може бути різним, в залежності від антикорупційної політики держави, що впливає на показники "тяжкість" і "ймовірність" покарання, а також схильність злочинця до ризику (с. 97-98).

На основі моделі доведено, для ефективної боротьби з корупцією, необхідно підвищувати мотивацію до чесної праці (наприклад, збільшувати заробітну плату чиновникам) з одночасним введенням невідворотності покарання, та найбільш дієвим є усунення людського чинника під час контакту з представниками державних органів, шляхом впровадження сучасних практик електронного уряду (с. 98-99).

Проведене комплексне дослідження макроекономічних показників національної економіки, встановило, що значний негативний вплив здійснює офшорна корупція (с. 100-107) . Дисертантом зроблено узагальнення поняття офшорної корупції, під яким розуміється виведення фінансових капіталів й високоприбуткових активів з метою мінімізації оподаткування за межі країни, яка є продуцентом останніх. Проведений автором аналіз світової практики

боротьби з офшорною корупцією, довів, що найбільш ефективним та дієвим засобом її подолання є створення сприятливого інвестиційного і підприємницького клімату в національній економіці для легалізації капіталів.

На основі досліджень дисертантом корупційних проявів, їхніх наслідків і впливів у національній економіці, сформульовано поняття *економічної корупції* та виокремлено її характерні ознаки (с.108-120). *Підтримую визначення дисертанта*, що на національному рівні економічна корупція - це стало відтворювальна система деформації передусім макроекономічних відносин шляхом протиправного обміну національного господарського ресурсу на вигоду окремих осіб та владно-економічних кланів. При цьому *визначено*, що економічна корупція фактично не може існувати без підтримки і тісної взаємодії із владними структурами та центральним банком. *Доведено*, що економічна корупція є інструментом тіньової економіки. При цьому для цілей організованої злочинності економічна корупція використовується як засіб становлення і зміцнення нових тіньових "соціальних відносин", забезпечення безпеки відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом, збільшення кримінальних зв'язків, лобіювання економічних і політичних інтересів певних злочинних груп і кланів.

На основі аналізу сутнісних ознак економічної корупції автор виокремлює *побутову корупцію* як її різновид на рівні домогосподарств (с. 121-132).

У третьому розділі. *Проведений аналіз довів* специфічну роль у формуванні системної корупції інституту посередників, який сприяючи тіньовим оборудкам, деформує процеси взаємодії у бізнес-середовищі і таким чином корумпує підприємницьку й ділову взаємодію. *Автором доведено існування* у бізнесовому середовищі двох проявів корупції: корупція у відносинах з органами та установами державного сектору (відносини бізнес - влада) і корупція у приватному секторі (відносини бізнес - бізнес). *Визначено*, що у взаєминах бізнес - влада корупція виникає на межі державного і приватного секторів економіки, де чиновники вступають в контакт з підприємцями та приватними особами. Саме в таких контактах беруть участь посередники - консультанти або фірми, що пропонують правову допомогу, "супровід" справи в державних органах, сприяння в оформленні податкових та митних платежів, отриманні реєстраційних

документів, сертифікатів і т. ін. Водночас посередницькі фірми ускладнюють мобілізацію державних зусиль на боротьбу з корупцією, оскільки маскують її у вигляді плати за консультаційні послуги (с. 137-144).

Одним з інструментів, який дозволяє приховувати корупційні схеми та дії в сфері оподаткування, виступає застосування трансфертного ціноутворення взаємопов'язаними особами, що використовують його як засіб уникнення належних податкових платежів шляхом варіювання контрактними цінами.

Автор на основі аналізу діючих правил трансфертного ціноутворення виявив корупційні загрози від застосування трансфертного ціноутворення. Зокрема, до них віднесено безпосередню складність розрахунку "трансфертних цін", згідно із закріпленими нормами в національному податковому законодавстві, внаслідок відсутності дієвого контрольно-інформаційного супроводження, що призводять до неможливості реального контролю відтоку капіталу за кордон з боку держави. (с. 145-151).

Спираючись на аналіз сучасного стану і назрілих перспектив застосування державних регуляторних імперативів у сфері оподаткування національної економіки *здобувач виявив та охарактеризував* найбільш важливі їх корупційні прояви, а також аргументував основні напрями боротьби з "похідними" проявами корупції у цій сфері (с.152-170). Зокрема, це стосується діяльності конвертаційних центрів, здійснення незаконних оборотів щодо компенсації і сплати податку на додану вартість, існування так званих "податкових ям", ухилення від сплати акцизного податку.

У четвертому розділі. *Позитивно сприймається* проведений аналіз негативних впливів системної корупції на інвестиційну привабливість економіки, де автором доведено, що при стабільно високому рівні корупції в Україні показники, які характеризують інвестиційну привабливість національного бізнес-середовища для солідних іноземних інвесторів, залишаються на низькому рівні. При цьому важливим чинником залучення міжнародних інвестицій в Україну є її імідж на світовій арені, її позиція у провідних рейтингових ранжируваннях, досвід інших інвесторів ведення діяльності в Україні тощо (с.173-178).

Важливим є визначення автором деструктивних факторів порушення економічної безпеки, визначення системи критеріїв та показників. *При цьому заслуговує на увагу* те, що деструктивний вплив корупції на складники економічної безпеки (макроекономічний, виробничий, демографічний, енергетичний, зовнішньоекономічний, інвестиційно-інноваційний, продовольчий, соціальний, фінансовий) викладені у зведеній таблиці 4,1,. (с.182-185), де по кожному з них розкриті наслідки корупційних впливів.

Проведений аналіз корупційних ризиків в оборонному секторі України дозволив виявити каталізатори виникнення, а також визначити руйнівні наслідки поширення корупції в умовах наявного воєнного конфлікту на сході. *Автор довів,* що відсутність національних дієвих механізмів прогнозування та попередження факторів небезпеки та зниження ймовірності реалізації ризиків призводить до того, що наслідки корупції у цьому національно важливому секторі породжують для України загрози глобального рівня (с. 187-206).

До позитиву можна віднести розглянуті автором державні гарантії антикорупційної безпеки, що є визначальною умовою реального поступу на євроінтеграційному шляху України. Доведено, що формальний підхід до процесу боротьби з корупцією свідчить про те, що домінуючими чинниками корупції в Україні стають не тільки матеріально-економічного, а й ідеологічного, морального характеру, загальної і правової культури (с. 206-210).

У н'ятому розділі. *До наукового результату можна віднести* проведений розгляд правових засад та юридичних чинників протидії системній корупції (с. 213-223). При цьому встановлено необхідність та визначені шляхи посилення впливу юридичних імперативів на механізм протидії системній корупції

Проведений аналіз дозволив автору виявити недоліки практичної реалізації державних регуляторних імперативів антикорупційного характеру, зокрема:
1) відсутність науково-методологічних засад оцінювання ефективності діяльності органів антикорупційної протидії, (навіть в офіційній статистичній звітності не наведено показників щодо корупційних проявів, їхньої динаміки та структури);
2) відсутність інформації щодо оперативності реагування державних антикорупційних органів на корупційні злочини, а також швидкість їхнього

розслідування та винесення не відворотних судових вироків; 3) антикорупційні стратегії та програми не містять індикативних показників, що зумовлює неможливість оцінювання їхнього виконання і свідчить про формальний підхід з боку держави до протидії системній корупції в країні (с. 224-232).

Привертає увагу пропозиції здобувача щодо застосування антикорупційного комплексу та новітніх цифрових технологій у протидії системній корупції (с.233-241). Передусім, це стосується динамічного розвитку інформаційно-комунікативних та цифрових технологій. *Автор довів* необхідність і важливість запровадження інститутів електронної адміністрації (*e-government*) на основі блокчейн систем антикорупційної протидії. Водночас привертається увага, що інформаційно-комунікативні технології містять в собі значні ризики і загрози щодо можливості вчинення широкого кола протиправних дій, що як правило, пов'язаних з фінансовим шахрайством, отриманням неправомірної вигоди та більш системними проявами економічної корупції. *Доведено необхідність* законодавчого врегулювання обігу криптовалют, передусім, внаслідок відсутності державного визначення майнінгу як різновиду фінансової діяльності призводить до ухилення від оподаткування прибутку існуючих і динамічно виникаючих "майнінг-ферм".

У шостому розділі. До вагомого наукового здобутку дисертанта може бути зараховане введення у науково-понятійний апарат категорії «антикорупційний дирижизм» - під яким розуміється комплекс державних регуляторних імперативів, які націлені й гарантують недопущення з боку ключових суб'єктів національної економіки й державного управління реалізації й перманентного відтворення корупційних діянь (с.257). Безпосереднє застосування державних регуляторних імперативів протидії корупції в національній економіці вимагає налагодження єдиної мережі цілеспрямованих антикорупційних впливів, що можливі через застосування механізмів антикорупційного дирижизму

Антикорупційні стратегії можуть мати характер *exante* (профілактичний) і *expost* (штрафний). Антикорупційний дирижизм на практиці має збалансувати обидва різновиди протидії корупції.

На основі проведеного аналізу світового досвіду шляхів. механізмів і методів виявлення корупції запропоновано класифікацію вимірювання рівня корупції за наступними ознаками: за об'єктом, за сферами суспільного життя, за базовими напрямками досліджень, за кількістю досліджуваних країн, за методологією отримання показників (с. 285, рис. 6). Такий підхід є доцільним задля обґрунтування концептуальних засад формування національної стратегії запобігання та ефективної протидії системній корупції.

Обґрунтовано необхідність формування національної методики оцінювання рівня системної корупції, яка включає в себе соціологічні дослідження, експертні оцінки для оцінки рівня побутової, ділової та політичної корупції а також визначення показника рівня економічної корупції на підставі багатofакторного аналізу. До основних факторів, що впливають на рівень економічної корупції запропоновано віднести: 1) рівень податкового навантаження; 2) ступінь державного регулювання економіки; 3) частку державних видатків у ВВП; 4) обсяг ринку ділової корупції; 5) суми повернених коштів від корупційних злочинів до бюджету; 6) рівень прямих іноземних інвестицій; 7) виведення фінансового капіталу за кордон.

Дисертантом здійснено наукове узагальнення складників процесу управління корупційними ризиками, що включає в себе: виявлення, оцінку і мінімізацію корупційних ризиків, умов та причин, що сприяють їхньому виникненню та поширенню.

Автор обґрунтовано довів, що формування моделі антикорупційного дирижизму представляє собою управлінський процес державного рівня, що включає поетапне визначення: 1) цінностей, цілей, проблем і управлінських завдань, вирішення яких необхідне для досягнення антикорупційних цілей; 2) концептів (ідей) для виконання поставлених задач; 3) індикативних показників; 4) рішень у вигляді управлінських актів (проектів документів) державного управління (нормативно-правових, правових, організаційно-розпорядчих та інших); 5) процедур прийняття і реалізації управлінських актів; 6) відповідальних виконавців і системи виконавців; 7) строків і порядку виконання рішень; 8) конкретних ресурсних джерел, необхідних для реалізації рішень; 9) прогнозу

наслідків рішень, що приймаються; 10) механізму моніторингу результатів, які будуть отримані в наслідок виконання рішень; 11) механізму корегування рішень; 12) системи персональної відповідальності і санкцій за невиконання реалізації цілей; 13) програми державно-управлінських робіт щодо досягнення поставлених цілей (с. 315-316).

Важливим з точки зору наукової новизни є обґрунтування автором необхідності побудови моделі, яка базується на ціннісно-орієнтованому, нормативно-правовому, а також системно-управлінських підходах, що сприятиме усуненню формального підходу під час розробки цілісної та результативної системи антикорупційного дирижизму (с. 308-320). При цьому визначено головні вимоги до розроблюваної моделі, а саме: реалістичність пропозицій, їхня обґрунтованість і аргументованість, прогноз наслідків та механізм усунення відхилень та негативних наслідків в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Слід належним чином оцінити те, що автор визначив і розкрив зміст послідовних етапів модельної реалізації антикорупційного дирижизму: перший – проблемно-аналітичний, що включає виявлення і дослідження головних проблем, систематику кризового поля, його декомпозицію, генерацію ідей та основних концептів рішень, виявлення чинників, що є перешкодою досягненню окреслених цілей; другий – синтетично-конструювальний, що включає в себе перехід на підставі набору концепт-рішень, отриманих на першому етапі до інструментальних рішень у системі антикорупційного дирижизму, розробці необхідних нормативно-правових актів і інших розпорядчих документів, їхньому програмному пакетуванню в короткостроковій, середньо та довгострокових перспективах; третій – полягає у впровадженні та обов'язковому моніторингу результатів. На цьому етапі управлінські рішення реалізуються у вигляді нормативно-правових і організаційно-управлінських актів, а також впорядковуються у вигляді календарної програми дій (с. 316-321. Рис.6.2.).

Доведено необхідність публічного узгодження головних цілей і засобів їхнього досягнення в системі політичних і державних інститутів, суспільстві,

роз'яснення їхнього змісту і відповідності інтересам основних суб'єктів діяльності (особистість, суспільство, держава).

Зауваження та дискусійні моменти.

Рецензована дисертація присвячена складній проблемі, що відноситься до теорії та практики економіки та управління національним господарством. Безумовно, не всі положення роботи є беззаперечними, окрема частина має дискусійний характер, деякі потребують уточнення та додаткової аргументації, є також і окремі недоліки та зауваження.

1. Погоджуючись з цілком логічним обґрунтуванням того, що корупція, еволюціонувавши від окремих, спорадичних проявів у вигляді хабарництва, перетворилася на складне, багатогранне й аспектно-розмаїте явище (с. 48), разом із цим необхідно наголосити, що автору не вдалось чітко сформулювати власну позицію щодо чіткого розмежування категоріальні відмінності змісту корупції і хабарництва. У цьому контексті необхідно зазначити, що порівняно із рудиментарно-первинним або «безсистемно поширеним (побутовим) хабарництвом», **к о р у п ц і я** являє собою: 1) «якісно» розвинене, системно організоване, ієрархічно побудоване хабарництво, що має власні розгалужені сітьові структури і внутрішньо-зв'язкові мережі; 2) суб'єкти-учасники «корупційно-корпоративної спільноти» підпорядковуються інституціональним «нормам» жорсткої корпоративної дисципліни, мають особистий внутрішньо-системний ранговий статус, та наділені організаційно-розпорядчими повноваженнями в розгалуженій структурі владної ієрархії; 3) для кожної системно-корупційної ланки визначено власний відсоток на який вона може претендувати у отриманому сукупно-здирницькому доході, що перерозподіляється по ієрархічному ланцюгу, за встановленими «кримінальними» нормативами; 4) в корупційній системі всі члени угруповання на різних рівнях їхнього ієрархічного положення мають всебічне і абсолютне владно-бюрократичне прикриття від можливості їх викриття та покарання; 5) всі учасники корупційних схем, аж до її первинних ланок, отримують максимально повну «секретну інформацію» щодо можливих потенційних небезпек і загроз, які пов'язані із здійсненням їхньої державно-зрадницької діяльності.

2. У принциповому плані серед існуючих підходів, автор поділяє позицію, що корупція властива будь-якому сектору соціального управління (державному, приватному, громадському). Проте, корупція – це система відносин, явищ та процесів, що притаманні виключно апарату державного управління, силовим, судовим структурам та іншим суб'єктам публічної влади.

Безумовно, зловживання посадовим становищем, одержання грошової та іншої вигоди, посадовий підлог та інші посадово-системні злочини сферою свого вчинення вражають недержавну сферу управління, проте це не дає підстав називати їх корупційними лише з огляду на притаманні їм певні об'єктивні та суб'єктивні ознаки, а також на підставі існуючого формального розміщення нормативних статей про їх відповідальність у одній главі Особливої частини Кримінального кодексу. Одержання «специфічної» винагороди у сфері приватно-корпоративного підприємництва є нічим іншим як комерційним підкупом, а зловживання особою, яка виконує управлінські функції у комерційній чи іншій недержавній організації, своїми повноваженнями всупереч інтересам цієї організації, у тому числі в корисливих цілях, посягає на порядок внутрішніх відносин у таких організаціях, і безпосередньо не порушує відносин у сфері реалізації публічної влади. Саме тому ці протиправні діяння не повинні визнаватися корупційним правопорушенням.

3. При співставленні змістовних характерних ознак адміністративної та владно-олігархічної корупції, дисертантом невірно визначено тип їхньої поведінки як «опортуністичний» (Таблиця 2.1, с. 97). Немає необхідності доводити, що тип поведінки суб'єктів корупційних відносин, якими є хабарники і хабародавці може бути визначений виключно як «агресивно-аморальний», тобто суспільно-шкідливий. Опортуністична поведінка властива лише тим хабародавцям з кого примусово стягуються корупційні побори, а вони із цим положенням миряться.

4. Дисертантом ґрунтовно розглянуті правові засади, юридичні чинники та шляхи впливу юридичних імперативів на механізм протидії системній корупції (с.213-236). Цей аналіз дозволило виявити у цій царині суттєву недосконалість існуючого вітчизняного інституту права. Разом із цим розгляд цієї проблеми був проведений без розмежування та оцінки можливостей застосування у вітчизняній

практиці двох юридичних конструкцій побудови законодавства в контексті впливу на процеси корупційного подолання, а саме: 1) інституту приватного права (основна інституціональна норма побудови якого спираються на реалізацію принципу «дозволено те що не заборонено законом») і публічного права (що базується на протилежному принципі – «дозволено лише те що дозволено законом»). Між тим удосконалення правового поля у даній сфері повинно оптимально об'єднувати приватні та суспільний інтереси, тобто базуватись на інтегральній єдності інститутів приватного і публічного права, що дозволить створити надійний системно-правовий захист економічної сфери (передусім ресурсної бази суспільства) від реалізації ненажерливого корпоративно-кланового та кланово-мафіозного інтересу.

5. У визначені ролі і можливостей державно-приватного партнерства в системі протидії корупції простежується традиційна, притаманна більшості фахівців «романтизація». Це відбувається внаслідок відсторонення від тих реально існуючих, а також і потенційно-можливих зловживань та корупційних оборудок у економічній сфері вмотивованих на реалізацію агресивних приватних та корпоративно-кланових інтересів в системі цієї бінарної злуки. Основна загроза господарсько-майнового «тандему» державно-приватного «партнерства» полягає у тому, що з одного боку, надійний захист приватної власності в цих умовах забезпечується переважно шляхом домінування корисливих інтересів конкретних суб'єктів приватної та корпоративно-кланової власності, а, з іншого, відповідальність за захист інтересів держави та її власності, по суті залишається «знеособленою». Саме тому, для забезпечення адекватного антикорупційного захисту інтересів держави як рівної сторони при здійсненні партнерських відносин, необхідно максимально персоніфікувати, а також законодавчо врегулювати незворотну відповідальність конкретних службових осіб за порушення, що пов'язані із нанесенням державі економічної шкоди або у разі недостатнього та некомпетентного її захисту, або у випадку реалізації злого умислу. При цьому має бути розроблений комплекс нормативно-правових заходів, що спрямовані на недопущення можливості корупційних зловживань і

застосування злочинних схем у відносинах представників держави і приватних власників, передусім, у сфері державних фінансів та казенної власності.

6. Високо оцінюючи проведений здобувачем аналіз можливості використання світового досвіду в сфері подолання системної корупції, разом із цим слід наголосити, що поза увагою залишився значний спектр надзвичайно ефективних економіко-правових та організаційно-фінансових механізмів, що використовують держави цивілізованого капіталізму і які можливо впровадити у вітчизняну практику. До них можна віднести: 1) економіко-правовий механізм максимального ускладнення, або навіть унеможливлення внесення готівки на банківські рахунки, без проходження складної процедури попереднього підтвердження законності походження цих коштів; 2) механізм паспортизації та контролю за рухом особистого коштовного майна (передусім нерухомості, яким, володіє багата і надбагата частина населення, а також ті хто живе у розкошах, у т.ч. і корупційне чиновництво та їх рідні і близькі першого і другого кола); 3) відхід від застосування принципу презумпції невинуватості у сфері підтвердження легітимності доходів, у разі якщо сальдо витрати – задекларовані доходи не співпадає у бік перевищення витрат над доходами що отримані фізичними особами і які ними задекларовані. Тобто коли маєтність фізичної особи не відповідає рівню задекларованих нею доходів не держава, якщо в неї є підозри, має доказувати правомірність походження «додаткових» особистих доходів, а громадянин, у т.ч. і чиновник, обов'язково має надати вичерпну інформацію відповідним органам, щодо підтвердження легітимності джерел їх походження. Якщо він цього не бажає зробити – за законом він є злочинцем і до нього мають застосовувати відповідні кримінальні санкції.

7. Вважаю, що з точки зору лінгвістично-понятійного змісту узагальнення термінологія другого етапу модельної реалізації антикорупційного дирижизму, а саме «синтетично-конструювальний» (с. 317, 319. Рис.6.2.). не можна вважати науково вдалою. Саме тому пропонується змінити назву цього етапу на «комплексно-конструктивний».

8. Дисертація значно виграла у плані забезпечення системності наукового пошуку за умови додаткового включення до сфери дослідження таких елементів як

внутрішньо-сітьові спеціалізовані корупційні ринки, до яких можна віднести: 1) ринок адміністративно-господарських рішень; 2) ринок державних посад (разом із паралельно існуючою «неформально-протекціоністською» кадровою політикою); 3) ринок отримання державних привілеїв; 4) ринок «тіньової» виборчої системи; 5) ринок «додатково стимульованого» державного захисту прав і свобод громадян; 6) ринок корупційного забезпечення державної освіти і науки; 7) ринок платно-державної системи охорони здоров'я та інші напрями ринкової корупційної продажності та змови.

Разом із цим, наголошую, що висловлені зауваження не носять принципового характеру і не змінюють загальної позитивної оцінки дисертації А. В. Волошенко. Вони лише окреслюють напрямки подальшого розвитку теоретичного дослідження системної корупції тіньової діяльності та механізмів диференційованого впливу на різні її складові: механізми легалізації, механізми обмеження та механізми ліквідації і розкривають можливості посилення методологічної обґрунтованості у підходах до сформульованих тверджень.

Висновок про відповідність роботи вимогам «Порядку присудження наукових ступенів». Дисертаційна робота має наскрізну концептуальну ідею і є самостійним і цілісно завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові, теоретично обґрунтовані результати, що в сукупності дозволяють вирішити конкретне наукове завдання розроблення теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо використання державних регуляторних імперативів протидії корупції в національній економіці.

За змістом, оформленням, обсягом досліджень, науковою новизною дисертаційна робота А. В. Волошенко на тему «Державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в національній економіці» відповідає вимогам щодо присвоєння наукового ступеня доктора економічних наук п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., № 567 (зі змінами), які висуваються до докторських дисертацій, а її автор – Антоніна Віталіївна

Волошенко заслуговує на присудження наукового доктора економічних наук спеціальністю 08.00.03 - економіка та управління національним господарством.

Офіційний опонент
головний науковий співробітник
відділу економічної теорії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»,
доктор економічних наук, професор

